

ÁGNES TAMÁS, **Jewish personal names and the adoption of Hungarian family names in the late 19th-century Hungarian humour magazines**

This paper examines the Jewish personal names found in the 1898 volume of the antisemitic humour magazine entitled *Herkó Páter* ['Father Herkó'], and presents contemporary judgements about the adoption of Hungarian family names. In the investigation, the author compares her previous observations based on relevant name stocks gained from two non-antisemitic humour magazines (*Borsszem Jankó* ['Tom Thumb'] and *Üstökös* ['The Comet']) with the results of her present enquiry into Israelite names. The author points out certain similarities in the naming strategies adopted in the antisemitic and non-antisemitic humour magazines: individual names of biblical origin, family names of similar types, and identical elements in names are observed in both types of magazines. However, some characteristic differences are also demonstrated: in *Herkó Páter*, there are fewer multi-element family names and surnames containing Yiddish-German elements; telling names – often having scornful meanings in the other two magazines – appear less frequently, and so family names used in *Herkó Páter* usually sound much less offensive. At the same time, the attitude towards the adoption of Hungarian family names in *Herkó Páter* – in contrast with the judgement expressed in the above mentioned other magazines – is undoubtedly negative.

**ZSIDÓ FIGURÁK NEVEI A BORSSZEM JANKÓBAN
A 20. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN¹**

1. Tanulmányomban a *Borsszem Jankó* (BJ.) című magyar élclap zsidó figurákra vonatkozó névanyagát vizsgálom az 1901–1937 közötti időszakban. Ez 6 évfolyam (1901, 1910, 1920, 1929, 1933, 1937) és összesen 868 adat elemzését jelenti. Kutatásom fő célja a zsidó figurákhoz kapcsolódó élclapi névadás alakulásának tanulmányozása, ezért az évfolyamok tízévenkénti vizsgálatára törekedtem. Bizonyos esetekben az adott évfolyamnak a korpuszba való bekerülését a lap kiadástörténeti változásai indokolták (1929, 1933), de a hozzáférhetőség is befolyásoló tényező volt (1937).

Elemzésemben kísérletet teszek a jellemző tendenciák bemutatására, a korábbi vizsgálati eredményekhez (I. TAMÁS 2010) való kapcsolódásra, valamint az élclap mesterséges névanyagában és a korszakra vonatkozó, tényleges zsidó névjegyzékekben megmutatkozó névadási gyakorlat közti kapcsolatot feltárására. Figyelmet fordítok a nevek asszociációs értékének vizsgálatára is, különös tekintettel a magyarosított alakokra (a tulajdonnevek jelentéssíkjaihoz I. J. SOLTÉSZ 1979: 32–43, FARKAS 2003a: 148–50).

2. Nevek, sztereotípiák, tendenciák: az élclapi névadásról. – A 19. század második felében létrejött élclapok karakterét az aktuális történelmi és társadalmi helyzetre reflektáló anekdoták, szentenciózus mondások és tipizált figurák határozták meg. A kiegyezés utáni modernizálódó és urbanizálódó Magyarország jellegzetes kulturális termékeként jelentkező új sajtótípus (VÖRÖS 2003: 20) olvasóközönségét tekintve olyan közös ismeretekre alapozhatott, amelyek lehetővé tették, hogy a közölt élcekből csak a legfontosabb, a poén megértéséhez elengedhetetlen körülmények jelenjenek meg, nem ritkán mindössze egy-két mondatban összefoglalva, vagy bizonyos – többnyire a társadalmi státuszról, illetve az etnikai hovatartozásról is árulkodó – nevekbe sűrítve. Az ilyen jellegű újságokban tehát a névadás és annak – többnyire transzparens – motiváltsága sajátos szereppel rendelkezett. Így mind a társadalmi viszonyok és változások reflektáltsága, mind a nevek kifejezőerejének központisége alkalmassá teszi az élclapokat arra, hogy névanyaguk a történeti szocioonomasztika, valamint – az élclapokban megjelenő tartalmakat egyfajta közösségi irodalmi alkotásként (TAMÁS 2010: 79) értelmezve – az irodalmi névadás szempontjából vizsgálható tárggyá válják.

A magyar élclapirodalom jellegzetes tartalmi eleme a különféle nemzeti, etnikai és társadalmi csoportok megjelenítése, hiszen a korszak Magyarországa – a térségben nem egyedülálló módon – „minden szempontból heterogén terület volt, ahol az etnikumok, a nemzeti kisebbségek, a vallások és az egyházak sokféle csoportkombinációt alkotva kooperáltak, ütköztek vagy keveredtek egymással” (HANÁK 1999: 65). A korszak társadalmi, művelődési és politikai helyzetére reflektáló laptípusban az említett csoportokat általában sztereotipizáltan jelenítették meg számos vizuális (archetipizált figurák és a

¹ Köszönöm Farkas Tamásnak és Tamás Ágnesnek a dolgozathoz nyújtott segítségét.

szövegeket kísérő karikatúrák) és nyelvi eszköz (retorikai alakzatok, illetve a tartalom és a stílus hordozta hatás) segítségével. (A nemzeti kisebbségek élclapi ábrázolásának vizuális és nyelvi eszközeiről l. TAMÁS 2012a.) A sztereotipikus ábrázolás jellegzetes eszközének számítanak a szereplők nevei is, amelyekben többnyire az idegen hangzással értek el humoros hatást a névalkotók (TAMÁS 2012a: 155). A névadás mint a sematizálás, a kisebbségi helyzet kifejezésére alkalmas nyelvi eszköz kapcsán gondolnunk kell a korszak névideológiájára is, amelynek alapgondolata, hogy a név egyszersmind a nemzeti hovatartozás kifejezője is (l. még MATTZ 2008: 15–7), így alkalmas egy figura nemzeti identitásának tömör és vitathatatlan jelzésére etnikai szimbólumként (vö. FARKAS 2004: 51, 2009: 32).

Az élclapi névadás sajátosságainak tárgyalásakor figyelmet kell fordítanunk az irodalmi névadással való párhuzamokra is, így a névalkotó céljának szuggerálására (KOVALOVSKY 1934: 36), illetve az élclapokban is gyakorta megjelenő beszélő nevekre, amelyek – hasonlóan a karikatúrák vizuális eszközeihez – viselőjük jellegzetes vonásait nagyítják fel (vö. KOVALOVSKY 1934: 38).

Noha jelen vizsgálat középpontjában a zsidó figurák állnak, célszerű röviden szólnunk más magyarországi nemzetiségi csoportok (horvátok, szerbek, románok, szászok, ruténok, szlovákok stb.) élclapi reprezentációjának alakulásáról is. Az e kérdésben végzett kutatásában TAMÁS ÁGNES megállapította, hogy a nem magyar nemzetiségi csoportokra vonatkozó névanyag az 1860-as évek vizsgált élclapjaiban sokkal változatosabb volt, mint a 19. század végén (TAMÁS 2010: 90), s ezzel együtt a zsidó figurák neveinek dominanciája is változott: az 1890-es évek végére jelentősen nőtt a számuk az élclapi névanyagban (TAMÁS 2010: 85). Mellettük cigány, cseh, lengyel, szerb, szlovák, sváb, illetve horvát nemzetiségű szereplők fordultak elő, akiket egyre sablonosabb nevekkal illeltek.

3. A zsidókérdés élclapi reprezentációja

3.1. Mivel „a zsidó témák gyakorisága az élclapokban szorosan követte a korszak társadalmi, politikai, kulturális és gazdasági folyamatait” (VÖRÖS 2003: 21), a zsidó szereplők által viselt család- és utónevek dominanciájának kialakulása az élclapokban a 19. század végi politikai és társadalmi viszonyokkal magyarázható. Tekintettel arra, hogy a zsidók a korszak modernizációs és urbanizációs változásaiban fontos szerepet játszottak, idővel az élcek állandó szereplőivé váltak (VÖRÖS 2003: 21–2), mindez pedig kiegészült az új típusú antiszemitizmusnak az 1880-as és 1910-es évek közti megjelenésével (GYURGYÁK 2001: 76). Mivel a kutatás középpontjában álló élclap fővárosi megjelenésű, célszerű felhívni a figyelmet arra is, hogy 1910-ben a teljes, magyarországi zsidó népesség több mint 20%-a Budapesten élt (GYURGYÁK 2001: 79). A vizsgált társadalmi csoport élclapi reprezentációjának szempontjából a zsidók gazdasági dominanciájával kapcsolatos ellenérzésekre hívom még fel a figyelmet (ennek társadalmi és történelmi gyökereiről l. GYURGYÁK 2001: 80–7), amely a két világháború között kiegészült a zsidóság árulásának tételével: eszerint 1919-ben a politikai hatalom is a zsidók kezébe került, ez pedig negatívan befolyásolta az ország sorsát (bővebben l. GYURGYÁK 2001: 98–102). A társadalmi és politikai szempontból meghatározott élclapi tematika kapcsán érdemes kiemelni a zsidó származásúak meghatározó szerepét a proletárdiktatúra éveiben (bővebben l. GYURGYÁK 102–9), valamint azt a zsidókérdés szempontjából is meghatározó társadalmi, politikai és kulturális erőtváltozást, amelyet a történelmi Magyarország

felbomlása jelentett. Az első világháborút követő időszakban a zsidóságra vonatkozó törvényi szabályozás (mindehhez és a zsidóság harmincas évekbeli helyzetéhez l. GYURGYÁK 2001: 110–53) is az élclapi tartalom jellemző elemévé vált; erre példa a következő szöveg is, amely a Borsszem Jankó egyik állandó zsidó figurájának, Reb Menachem Cziczbesbeiszernek „átkozódásai” közül való: „Ledjen neked hat gimnazista jermeked, omikor o nomerusz klauzuszt életbeléptetik!” (BJ. 1920. február 22. 4)

A zsidókérdés Borsszem Jankó-beli reprezentációját figyelemre méltó szemponttal gazdagítja az a tény, hogy az újságot alapító és 1910-ig szerkesztő Ágai Adolf zsidó származású volt (l. MZsL. 11)². Említésre érdemes az is, hogy a vizsgált időszakban a lap egy alapvetően városi, nem zsidó olvasói körhöz kívánt szólni (HASLINGER 1993: 67). A kormánypártként, liberális szellemiséggel induló Borsszem Jankó a magyarságot és a magyar polgárosodás ügyét értékmérő kategóriaként kezelte, így a zsidókérdésben „a magyarosodó, asszimilálódó zsidó (kis)polgárság és értelmiség, vallásfelekezetiileg a liberalizált neologizmus szószólója”-ként (BUZINKAY 1988: 700) foglalt állást, ugyanakkor a zsidóság bizonyos részét, a gyorsan meggazdagodó, német érzelmű és kultúrájú zsidó nagypolgárságot rendszerint kigúnyolta. Ez a jelenség az általam vizsgált évfolyamokban is megfigyelhető, ugyanakkor a megváltozott történelmi kontextus következményeként az asszimilációs kérdések után elsősorban a zsidók üldöztetése, illetve az elkötelezetten antiszemita világnézet pellengérré állítása került előtérbe (l. például a szintén kitalált alak, Plahunka Vendel „hites antiszemita és ébredő fajmagyar” írását: A zsidó – zoológiai értekezés. BJ. 1920. február 29. 4).

3.2. Tanulmányomban a már jelzett tendencia, vagyis a zsidókat jelölő személynevek élclapi dominanciájának kialakulása alapján vizsgálom a Borsszem Jankóban megjelenő zsidó figurák neveit a 20. század első harmadában. Vizsgálódásom közvetlen előzményeként TAMÁS ÁGNES korábbi, a 19. század második feléből származó, nem magyar nemzetiségű figurákat jelölő élclapi névanyagot elemző kutatásaira (TAMÁS 2010; 2011), valamint FARKAS TAMÁS onomasztikai kötődésű vicceket névtani szempontból vizsgáló tanulmányára (FARKAS 2003b) támaszkodhattam.

TAMÁS ÁGNES az általam vizsgált periódust megelőző időszokról a zsidó szereplők nevei kapcsán az alábbi jelenségeket mutatta be. Az 1860-as évek elején a zsidó szereplőket – néhány kivételtől eltekintve – csak utónévvel említették, ezek is leggyakrabban az ószövetségi nevek közül kerültek ki (TAMÁS 2010: 83). Később egyre többször kaptak családnévet is, és gyakoriak voltak a vizsgált csoport modernizációban játszott szerepére utaló beszélő nevek (TAMÁS 2010: 93). A 19. század végére változott a zsidó figuráknak választott egyénnevek gyakorisága és száma, bár megmaradt az ószövetségi nevek dominanciája annak ellenére, hogy a 19. század végének anyakönyvi adatai szerint (vö. KECSKÉS 2008. miskolci vonatkozású anyagát) már más preferencia érvényesült a zsidó közösségek névadásában: az erősödő asszimilációs szándék és a névdivat hatására megjelentek a magyar nemzeti nevek (pl. *Gyula, Jenő, Etelka*), valamint egyéb divatnevek. Az ószövetségi és a hozzájuk kapcsolódó szimbolikus nevek alkotta vallási preferenciát tehát különböző divathatások váltották fel (vö. KECSKÉS 2008: 377–8), amelyek FENYVES

² Ágai fordításairól a MZsL. megjegyzi, hogy azokat „tösgyökeres magyarság” jellemezte, ugyanakkor azt is kiemeli, hogy „az 1865. évi országgyűlés idejében a zsidók egyenjogúsítását sürgető napisajtó fáradhatatlan bajnoka” volt (MZsL. 11).

KATALIN értelmezése szerint nem csupán a divatkövetésről tanúskodnak, hanem arról is, hogy „a 19. század második felétől a zsidó szülők egyre hajlamosabbak névválasztásukban is jelezni a magyar nemzeti kultúrához való csatlakozásukat” (FENYVES 2009: 148).

A 20. század első harmadára vonatkozó elemzés során figyelmünknek tehát arra is ki kell terjednie, hogy az anyakönyvi adatok alapján kirajzolódó preferenciaváltozás az élc-lapi névadásban is megjelenik-e, hiszen ebben az időszakban a felnövő új nemzedék miatt már érzékelhetővé válhatott a névadási gyakorlat megváltozása.

4. A korpusz összeállítása, jellemzői

4.1. Az elemzés alapjául szolgáló korpusz kialakítása során választásom nem csak a lap népszerűsége, illetve a TAMÁS ÁGNES-féle kutatás folytatólágosságának megtartása miatt esett a Borsszem Jankóra. Fontos szempont volt az is, hogy ez a lap a hasonló jellegű sajtótermékek között például különösen hosszú ideig, mintegy 70 évig (1868–1938) jelent meg, így értelemszerűen olyan – a zsidó kisebbség szempontjából alapvető fontosságú – eseményekre és változásokra is reagálhatott, amelyekre a korábban megszűnt élc-lapoknak nem volt módjuk. Az elemzett évfolyamok kiválasztását a hozzáférhetőség mellett kiadástörténeti szempontok is befolyásolták.

Az élc-lapi tulajdonnévanyag a megnevezett figurák hovatartozása alapján három csoportra osztható: valós személyek (politikusok, egyéb közéleti szereplők); állandó, fik-tív szereplők; illetve a humoros szövegekben alkalmilag felbukkanó nem létező, ismeretlen figurák (vö. TAMÁS 2011: 121). A korpusz összeállítása során az első csoportot érte-lemszerűen nem vettem figyelembe, a második csoportba tartozó figurákat jelölő nevek szintén nem kerültek be az elemzendő anyagba: a velük kapcsolatos, névtani szempont-ból releváns megállapításokat a későbbiek során külön összegzem. A vizsgálandó kor-pusz tehát a harmadik csoportra, a nem állandó, fik-tív szereplőket jelölő névanyag-ra épül. A válogatás során azokat a neveket vettem figyelembe, amelyek szöveggörnyezeté-ben vagy explicit utalás történt arra, hogy az adott figura zsidó, vagy más módon (pl. a név nyelvi karakteréből vagy a rovatból, amelyben szerepel stb.) vált egyértelművé a szereplő származása. Az utóbbi esetben a legnagyobb segítséget a budapesti városrészek említése jelentette, hiszen a fővárosban a vizsgált korszakban is számon tartották a „zsidó – nemzsidó lakóhelyi elkülönülést” (ZEKE 1990: 162). 1930 előtt Budapest zsidó lakossága elsősorban a pesti kerületek alkerületeiben koncentrált, ezek közül a legjelentősebb a Király utca és környéke, valamint a Teréz-, Lipót-, illetve Erzsébetváros voltak (ezekről bővebben l. FROJIMOVICS–KOMORÓCZY–PUSZTAI–STRBIK szerk. 1995: 97–148, 218–302, 319–49, 438–66; a zsidóság fővárosi szegregációjához l. GYURGYÁK 2001: 79, ZEKE 1990: 168–71). A budapesti zsidóság területi megoszlásának említett sajátosságait figye-lembé véve az adott figura származásának megállapításához hozzájárult a szereplő lakó-vagy munkahelyének, illetve az anekdota cselekményének lokalizálása, a *Lipótváros*, a *Dob utca*, a *Sas utca*, a *Király utca*, a *Rumbach utca*, illetve a *Terézváros* helynév emlí-tése is. Az elemzett korpusz részét képezik a karikatúrákhoz tartozó dialógusokban meg-jelenő nevek is, amennyiben a rajzokról egyértelműen eldönthető volt, hogy zsidókat ábrá-zolnak (az élc-lapokban megjelenő zsidó figurák vizuális megjelenítéséhez l. VÖRÖS 2003).

A szereplők származásának azonosítását segítette a zsidó figurák esetében szinte ki-vétel nélkül megjelenő nyelvváltozat, vagyis a jiddisre emlékeztető beszédmód vagy „jiddissel kevert magyar” (VÖRÖS 2003: 24) is, amely mint több nyelvváltozat keveredése

jellemző eleme volt az élc-lapi formakincsnek (BUZINKAY 1983: 116), emellett a zsidó-viccek lényegéhez is hozzátartozik (vö. FROJIMOVICS–KOMORÓCZY–PUSZTAI–STRBIK szerk. 1995: 649). Érdemes kiemelni, hogy a 19. század vége felé felgyorsuló nyelvi asz-szimilációs folyamatok következményeként a vizsgált periódusban a jiddis nyelvhaszná-lati szinterei egyre inkább visszaszorultak a zsidóság körében, használata a vallási életre, az imaházakra és a vallási tanintézményekre korlátozódott (BORSÁNYI 1995: 12), az élc-lapban azonban mindvégig fontos csoportazonosító jegy maradt.

4.2. A korpusz egészét tekintve megállapítható, hogy a legtöbb, zsidó figurára vo-natkozó név az 1901-es évfolyamban (271), a legkevesebb pedig az 1937-esben (76) volt, vagyis a nevek száma alig több, mint negyedére csökkent a vizsgált periódusban. Ez a kétheti megjelenéssel, illetve a strukturális változásokkal magyarázható, a történelmi kontextust figyelembe véve azonban meglepő.

5. Állandó zsidó szereplők a Borsszem Jankóban. – Az élc-lapirodalom számtalan karakterfigurája, illetve közismert, zsidó szereplője köthető a Borsszem Jankóhoz. Az alábbi-akban azon figurák nevének bemutatására és rövid elemzésére szorítkozom, amelyek az általam vizsgált periódusban is jelen voltak az élc-lap hasábjain.

Alig néhány héttel a zsidók egyenjogúságáról szóló törvény elfogadása után jelent meg a lapban *Spitzig Iczig*, a terézvárosi zsidó kispolgár, akinek alakja később a zsidóságot érintő problémák bemutatásának is megkerülhetetlen elemévé vált (BUZINKAY 1988: 700). 1870-től jelentkezett állandó figuraként sógora, *Seifensteiner Salamon* Dob utcai boltos, aki 1878-tól írta tünődéseit, illetve felbukkant *Börzeviczy Wahrman Mór* bankár figurája is, akinek alakjában Wahrman Mór bankár-politikust fedezhetjük fel.³ A hazai gazdasági fejlődésre reagálva megjelentek a zsidó földbirtokos, *Wewressheghy*⁴ *Dávid* úr levelei, valamint az ortodox rabbi, *Reb* ('úr'), illetve *rebbe* 'rabbi', vö. PAPP 2009: 191) *Menachem Cicziesbeiszer*⁵ átkozódásai is. Az 1901-es évfolyam meghatározó karakterfigurája volt még *Minden Áron* néppárti zsidó képviselő-, majd ex-képviselőjelölt. Az 1937-es évfo-lyamban közülük már csak két figura, a rabbi, illetve *Seifensteiner Salamon* szerepelt.

Az élc-lapi állandó figurák egyszersmind társadalmi típusokat is képviseltek, a 19. szá-zad végétől pedig már maga a *zsidó* szó, illetve jelzői használata is típusjelölő funkcióval rendelkezett: egyfajta rövidített jellemzést adva utalt valamire, ami köztudomású, vagyis a „tipikus” zsidóra (vö. FENYVES 2010: 233). Tekintettel arra, hogy a „tipikus” és a „sztereotipikus” közti határvonal gyakran igen halvány, az élc-lapok állandó figuráinak alkotói is – ahogy erről már szó volt – sztereotipikus jellemzők segítségével tették azo-nosíthatóvá szereplőiket. A névadásban ez az állandó figuráknak adott bibliai és/vagy hagyományörző zsidó egyénnevek (*Dávid*, *Menachem*, *Salamon*) választásában és jiddises névalakok (*Cicziesbeiszer* vö. *cicziesbeiszer* 'ciciszrágó, csókoló, túlbuzgó'; BLAU-LÁNG 1941/1995) használatában nyilvánult meg. Az állandó figurák családneveinek vizsgálá-takor továbbá találunk példát létező családnevek alapján alkotott családnévre is: a

³ Mivel ez az állandó figura nem tekinthető teljesen fikciónak, a névelemzés során három je-lentéssíkot kell figyelembe vennünk: a létező személy parodizálását a név által, a névalakot, illetve a beszélő névi funkciót (l. később).

⁴ További írásváltozata: *Wewressheghy*.

⁵ További írásváltozata: *Menákem Cicziesbeiszer*.

Seifensteiner-hez hasonló névalakok találhatók a korábbi zsidó névanyagban (*Seifenmacher* 'szappankészítő', *Seifensieder* 'szappanfőző'; vö. SCHEIBERNÉ 1981: 76), a *-steiner* utótag pedig önálló családnévként szintén gyakori volt a zsidók körében.

Az élelapi névanyag kapcsán már esett szó a beszélő nevekről. Az állandó figurák között ide sorolható *Spitzig Iczig*, akinek csípős nyelvű, szókimondó leveleire utal a német *Spitzig* 'csípős', az *Iczig* pedig a bibliai *Izsák* becézett formája (SCHEIBERNÉ 1981: 29). A létező *Wahrmann Mór* névalak a *Börzeviczy* (*börze* 'tőzsde, értékpapírok és áruk kereskedőháza') előtaggal válik beszélő névvé. A *Czicziesbeischer* 'túlbuzgó' jelentését (l. fent) a TAMÁS ÁGNES által megadott 'harapós'-sal (TAMÁS 2011: 125) kiegészítve nyilvánvaló, hogy beszélő és jellemnévről van szó, hiszen a név viselőjének átkozódásai minden lapszámnak szinte állandó elemei. A névben rejlő *cicisz* szó azonban az ortodox zsidó viselet jellegzetes elemére, az imaköpenyről lelógó négy rojtra is utal (vö. TAMÁS 2012b: 42). Az 1901-es országgyűlési választásokhoz kapcsolódó időszakban megjelenő, *Minden Áron* nevet viselő zsidó képviselőjelölt beszélő neve szorul talán a legkevesebb magyarázatra.

Az állandó figurák családnéveinél az írásmód kérdésére hívom még fel a figyelmet, amelynek információértelméről és konnotációjáról a későbbiekben, a magyarosított nevek esetében még lesz szó. Itt elegendő megemlítenünk a *Börzeviczy Wahrmann*, illetve *Wewressheghy* alak írásmódjához kapcsolódó asszociációs kör három szemléletes elemét: a kettős családnévalakot, a mai helyesírástól eltérő írásképet, illetve az *y*-os végződést, amelyek zsidó figurákat jelölő nevek esetében a név jelentésszerkezetét a szándékolt humorral egészítik ki (FARKAS 2003b: 153).

6. A névanyag elemzése

6.1. Míg a 19. század végére a zsidó figurák többsége nemcsak egyén-, hanem családnévvél is rendelkezett (vö. TAMÁS 2010: 83; 85), addig a jelen vizsgálat középpontjában álló időszakban a család- és utónévvél egyaránt rendelkező figurák aránya folyamatosan csökkent (1. táblázat). Az 1937-es évfolyam izraelita szereplőinek több mint 70%-át csak család- vagy egyénnévvél látják el, erősödik tehát az egy adott (család- vagy kereszt-) névhez kötődő asszociációk, illetve az azokat alakító szociokulturális tényezők szerepe (bővebben l. FARKAS 2004: 54). A variációs lehetőségek szegényedése és bizonyos nevek terheltségének növekedése beilleszthető a Borsszem Jankót a korszakban általánosan jellemző sematizálódási folyamatba (vö. BUZINKAY 1983: 66; HASLINGER 1993).

Az 1. táblázat adataiból az is kitűnik, hogy az egyes évfolyamokban szereplő zsidó figurák száma erőteljes ingadozást mutat. A századforduló után folyamatosan csökken, kivételt ez alól az 1920-as és az 1933-as évfolyam jelent. Az előbbi esetben az okokat a korabeli politikai diskurzusban kell keresnünk, amelynek meghatározó részét képezték a zsidósággal kapcsolatos kérdések, így például a numerus clausus ügye. Az 1929-es évfolyam esetében tapasztalható drasztikus visszaesést (kb. felényi zsidó szereplő) a lap ritkább (a heti helyett tíznaponkénti) megjelenése, valamint a Magyarország sorsát alapvetően befolyásoló történelmi változások magyarázzák. Ezekből kifolyólag a 20-as évek végén a Borsszem Jankóban a hazai kisebbségek helyett a külföldiek ábrázolása került ideiglenesen előtérbe (vö. HASLINGER 1993: 68). Az 1933-as évszámban újból megnövekedett a zsidó figurák száma; e mögött szintén a korabeli politikai és társadalmi viszonyokat kell sejttenünk, hiszen a harmincas évekre a „zsidókérdés” és annak „rendezése”

még inkább előtérbe került. Az újbóli, 1937-es visszaesés oka elsősorban a még ritkább (kétheti) megjelenés.

Év	Zsidó figurák száma	Csak egyénnév	Csak családnév	Összesen	
				db	%
1901	271	22	25	47	17,34
1910	105	15	24	39	37,14
1920	156	35	27	62	39,74
1929	77	11	20	31	40,26
1933	183	51	45	96	52,46
1937	76	17	37	54	71,05

1. táblázat: A zsidó szereplők neveinek megoszlása a csak egyén-, illetve csak családnévvél való említés szerint

6.2. Egyénnevek. – Az 1901-es évfolyam eredményei az eltelt idő rövidségéből kifolyólag még közel állnak az 1890-es évek végi névanyag jellemzőihez: többnyire hagyományörző zsidó férfinévvel találkozunk, ugyanakkor az 1890-es évek végén leggyakoribbnak számító *Mór/Móricz* és *Dávid* helyére a gyakorisági lista élére az *Izidor* (10), illetve a *Pinkász* (10) kerül, ezeket a *Naftole/Naftóli* (8) és a *Kóbi* (7) követi. Csak ezek után következik a *Mór/Móricz* (6), valamint a *Dávid* (6). Ugyanakkor már az 1901-es lapszámokban megjelennek a korszakban divatos magyar vagy „ösmagyar” keresztnév: *Árpád* (3), *Aladár* (2), *Attila*, *Bendeguz* (sic), *Botond*, *Dezső*, *Elemér* (2), *Taksony*, *Töhötöm* (2). A női egyénneveknél ez a jelenség kevésbé mutatható ki, hiszen mind az előforduló nevek, mind azok gyakorisága hasonló az 1890-es évekhez: *Moni* (11), *Sprincze* (3), *Frádl* (2), *Genendl* (2). A többnyire idegen eredetű és hangzású nevek (pl. *Hildebranda*, *Hildegard*, *Frünse*) tehát még idegen kulturális hatást tükröznek, igaz, felbukkan a *Katalin* magyar becézése, a *Katica* is.

Az 1910-es év férfi egyénneveit vizsgálva megállapíthatjuk, hogy csökken az egyes nevek terheltsége, egy nevet általában csak egy figura és csak egyszer visel. Jellegzetesen zsidó névként a *Mór/Móricz* (10) még mindig népszerű, ahogy az *Izidor/Izidorka* (4) is gyakran választott utónév. Folytatódik az „ösmagyar” vagy magyaros nevek használata is; ebben az évfolyamban az alábbiakkal találkozunk: *Aladár*, *Árpád/Árpi*, *Győző*, *Lajos*, *Rezső*. Ketten viselik azt a *Gyula* nevet, amely mind KECSKÉS JUDIT (2008), mind FROJIMOVICS KINGA (2003) 19. század végi, 20. század eleji anyakönyvi adatai szerint gyakorinak számított a zsidó közösségekben. Az elemzett évfolyamok közül az 1910-esben és az 1937-esben a legkevesebb a zsidó nőket jelölő egyénnevek száma (mindössze három tudtam feljegyezni); ezek továbbra is jellemzően idegen eredetűek és hangzásúak: *Malvin*, *Rozamunda*, *Száli*.

Az 1920-as évfolyamban is megmarad a *Mór/Móricz/Móricka* (17) népszerűsége. Érdemes kiemelni, hogy a vizsgált évfolyamokban most tűnik fel először a *Móricka* becézett névalak, amely idővel a zsidóviccek jellegzetes nevévé vált. A leggyakrabban előforduló férfinév sora még mindig keveset vagy egyáltalán nem változik a 19. század végi adatokhoz képest: *Mózes/Mócsi/Mojse* (10), *Izidor* (7) és *Pinkász* (4). A hagyományörző nevek mellett azonban változatlanul ott vannak – kevés előfordulással, de viszonylagos változatosságot mutatva – a magyar (divat-) keresztnév: *Aladár* (2), *Attila*,

Árpádka, Béla, Jenő, Ödön, Tihamér. A női egyénnevek tekintetében sem mutatható ki változás, maradnak a többnyire idegen eredetű, olykor hangsúlyozottan idegenes írásmóddal is szereplő nevek: *Dóra/Dóri* (3), *Rebeka* (2), *Abigél, Annie, Genendl, Fány, Lea, Liza, Ludmilla, Mónika, Renée, Rézi.*

Az 1929-es évfolyamtól kezdve arányaiban csökkenni kezd a *Mór* és variánsainak gyakorisága, és egy másik, ám még mindig tradicionálisnak számító zsidó név, a *Sámuel* becézése, a *Samu/Samuka* kerül előtérbe: ez a név a leggyakoribb ebben az évfolyamban (4). Először találunk adatot a germán eredetű *Adolf*-ra (becézve *Dolfi* alakban is), amely szintén a zsidóknál jelentkező újító névadási viselkedést jelzi, és amely a 19. század végén kifejezetten izraelita névnek számított (vö. FENYVES 2010: 214). Új jelenséggé kezd csökkenni a divatos magyar keresztnévek száma és gyakorisága is: egy-egy figura viseli csak az *Árpádka, Atilla* (sic) és a *Gyula* nevet. A női nevek esetében nem tapasztalható nagy változás a népszerű nevek jellegében: *Málcsi, Renée, Rezsinke, Stefi.*

Az 1933-as évfolyam leggyakoribb férfinevének már az *Adolf/Adolfka/Dolfi* számít 13 névviselővel. A további, gyakran előforduló férfinevek esetében nincs jelentős változás: *Pinkász/Pinchesz* (10), *Samu/Samuka* (9), *Mór/Móricka* (9), *Dávid/Dávidl/Dovid/Dovidl* (7). A korábbiakhoz képest megnő a magyartól eltérő -l, -le becenévképzővel ellátott nevek száma (pl. *Dovedl, Jékele, Jókl, Mendele, Mandl, Valvele*), arányaiban pedig tovább csökken a magyar egyénnevek száma és változatossága: az *Emánuel* magyar megfelelője, a *Manó* egyszeri előfordulása mellett mindössze az *Aladár*-ral találkozunk 7 esetben. A hagyományörző bibliai nevek mellett a német hatást mutató nevek is megjelennek (pl. *Alfrédka* vagy a korszakban divatos *Lipót*). A női egyénnevek közül a 19. század végén kifejezetten izraelita névnek számító *Cecília* (vö. HAJDÚ 2003: 550) becézését, a *Cili*-t kell kiemelnünk, amely az 1933-as évfolyamban kétszer szerepel. Az elemzés során először bukkann fel a három névviselővel rendelkező *Berta*, amely HAJDÚ MIHÁLY héber-zsidó névadást anyakönyvi adatok alapján vizsgáló összegzése szerint ugyancsak népszerűnek számított a zsidók körében a 19. század második felében (vö. HAJDÚ 2002: 70). A további, gyakori női nevek tekintetében nem találunk változást: *Záli* (2), *Rebeka* (2), *Rezsín/Rezsinke* (2), *Frádl, Genendl, René, Rézi.*

Végül az 1937-es év lapszámaiban a férfi egyénnevek közül az utóbbi, elemzett évfolyamokban igen gyakran számító *Adolf* és változatainak száma csökken (3), a *Samu/Samuka* azonban megtartja népszerűségét, hiszen 13 figura viseli ezt a nevet. Továbbra is jelen van a *Mór/Móric/Móricka* (4), valamint viszonylag gyakori az *Izsó* (3). Új névként fordul elő a *Frischmán*, a *Maxi* és a *Ricsi*, a magyarnak tekinthető nevek esetében pedig a korábbiakban megfigyelt csökkenő tendencia folytatását tapasztaljuk, ugyanis mindössze 6 figura kap 3 különböző magyar férfi keresztnévet: *Aladár* (4), *Károlyka, János.* Amint arról már volt szó, ebben az évfolyamban ugyancsak kevés női egyénnevet találunk, listánkon mindössze a *Szerénke*, a *Regina* és a *Záli* szerepel egy-egy névviselővel. A névanyagban először olvasható *Szerénke* a 19. század végén szintén kifejezetten izraelita névnek számító *Szeréna* (vö. HAJDÚ 2003: 550) becézése.

Az egész vizsgált időszakot tekintve megállapíthatjuk, hogy a férfi egyénnevek a századfordulón nagyobb változatosságot mutatnak. Az 5 legnépszerűbb férfi egyénnév sorrendje a 19. század végéhez képest – *Mór/Móricz* (26), *Mózes* (24), *Izidor/Izidor* (15), *Izsák* (15), *Pinkász* (14) (vö. TAMÁS 2010: 90) – két helyen változik. Továbbra is a *Mór* és variánsai a leggyakoribbak (49), ezt azonban a 19. században újabb, kimondottan az izraelita közösségek körében népszerű *Adolf* és variánsai (28) követik. A harmadik helyen

változatlanul az *Izidor* (26) áll, a listára negyedikként azonban a *Samu* (25) kerül, a sort pedig változatlanul a *Pinkász* (23) zárja. A leggyakoribb nevek tehát még mindig vallási preferenciát hordoznak (pl. *Pinkász*), illetve a korszak jellegzetes zsidó nevei közül kerülnek ki (*Mór/Móricz, Adolf, Izidor, Samu*). Ha adatainkat az ide vonatkozó anyakönyvi adatokon alapuló elemzésekkel vetjük össze, megállapítható, hogy az élcslapi névanyag, ha nem is erőteljesen, de észrevehetően reagál a zsidó névadási szokásoknak a 19. század végén kezdődő változására. Ezt jelzi a korszakban új és a zsidók körében divatos *Adolf* második helyre kerülése a gyakorisági listán, valamint a nyelvileg és kulturálisan is egyre erősebben asszimilálódó zsidóság körében is népszerű magyar nevek jelentkezése a névanyagban, noha ezek összes előfordulása a teljes egyénnévanyagnak még mindig csak a 3,27%-át teszi ki. A magyar keresztnévek számát tekintve a húszas évek végétől kezdődően erőteljes csökkenést tapasztalhatunk mind az előforduló nevek gyakoriságát, mind változatosságát tekintve. Ezt a lap már említett profilja magyarázhatja, vagyis hogy a gúny tárgyát nem elsősorban az asszimilálódó, hanem az idegen kultúrájú zsidóság képezte.

A magyar keresztnévek gyakorisági listáján – a becéző formákat is beszámítva – első helyen az *Aladár* (15) áll, ezt az *Árpád* (7), illetve a *Gyula* (4) követi. A vonatkozó, 19. század végi adatok szerint mind az *Aladár*, mind az *Árpád* a ritkább nevek között fordult elő a zsidók körében (HAJDÚ 2002: 71), a *Gyula* viszont kifejezetten népszerű volt körükben több ide vágó elemzés (FROJMOVICS 2003, HAJDÚ 2002: 70, KECSKÉS 2008: 378) szerint is. Az élcslapi névanyagra jellemző névválasztás tehát a férfi egyénnevek esetében a valós zsidó névadási viselkedési formák (vö. HAJDÚ 2003: 549) közül kettőt, a hagyományörzést és az újítást emeli ki. A mimikri, vagyis a nem feltűnő divatnevek választásának hiányát jelzi, hogy a korszakban a nem csak zsidók körében divatos férfinevekkel (pl. *József, Lajos, László*) zsidó figurák esetében szinte egyáltalán nem találkozunk, ez azonban érthető, hiszen ezek a nevek jellegükkel fogva nem volnának alkalmasak az ábrázolni kívánt csoport azonosítására.

Az új, divathatások által is befolyásolt zsidó névadási szokásokra való reflektálás érdekes eltérést mutat a férfi és női egyénnevek esetében, ugyanis – noha a vonatkozó elemzések szerint a női névadásban is megjelentek a magyarrá vált és/vagy magyar eredetű keresztnévek – jelentősen kevesebb olyan női névvel találkozunk, amely újító névadási viselkedésre utalna. (A korszakban a zsidók körében is gyakori *Aranka*-ra, *Jolán*-ra vagy *Saroltá*-ra például egyáltalán nem találunk példát.) A férfinevekkel összehasonlítva jóval kevesebb a vallási gyökerű, hagyományörzőnek tekinthető női egyénnév is, a leggyakoribb nevek listájának éléről pedig lekerül az 1890-es évek anyagában megtalálható *Rozália* (TAMÁS 2010: 90), amely a vizsgált periódusban kizárólag becézett alakban fordul elő; ilyen formában viszont továbbra is gyakori marad. A korpuszban leggyakrabban előforduló női egyénnév a *Mónika/Móni* (11), ezt a *Rozália* csoportspecifikus és magyar becézője, a *Száli/Záli* (7), majd a *Genendl* (3) és a *Frádl* (3) követi.

6.3. Családnevek. – A fiktív élcslapi figurákat jelölő nevek esetében a családnevek vizsgálata azért is érdekes, mert az egyénnevekkel szemben itt nagyobb a névalkotók, vagyis a lap szerzőinek játéktere, hiszen nemcsak egy-egy figurát, hanem akár új családneveket is teremthetnek. Ezt jelzi az is, hogy a 19. század második felének névanyagában olvasható, zsidókat jelölő családnevek többségére TAMÁS ÁGNES nem talált példát, ugyanakkor azt is megállapította, hogy az általában kételemű családnevek követték a névadási tradíciókat (TAMÁS 2010: 87). Ugyanez igaz az általam vizsgált időszakra is:

számos élcslapi családnév elő- vagy utótagjára és olykor teljes alakjára is találunk példát mind a magyar zsidó családokat összegyűjtő KELEMEN BÉLA-féle névjegyzékben (1999: xi–xxviii), mind a MZsL. névadatbázisában (NAGY 2011), pl. *Augenfeld*, *Bernstein*, *Blumenthal*, *Deutsch*, *Ehrlich*, *Feigelstock*, *Rosenthal*, *Taub*. A névanyag egészét tekintve a leggyakoribb családnév a *Weiss/Weisz* (48), ezt a *Kohn/Kóhn* (32), a *Blau* (32), illetve a *Schwarz/Schwartz/Svarc* (20) követi. A leggyakrabban alkalmazott családnevek tehát azok közül kerültek ki, amelyek megterheltsége a magyar zsidó névállományban valóban gyakorinak számít (vö. FENYVES 2009: 138). Morfológiai szempontból érdemes azt is kiemelni, hogy ezeknek az egyelemű neveknek a száma a harmincas évekre nőtt meg; a korábbi évfolyamokban – ahogy a 19. század végi névanyagban is – a kételemű nevek a gyakoribbak: az 1901-es évfolyam családnévvel rendelkező figuráinak 49,80%-a viselt kételemű nevet, míg 1937-ben ez az arány csak 16,95%. Ezzel együtt – vélhetően a Borsszem Jankó már említett sematizálódásával összefüggésben – csökkent a családnevek változatossága is.

A korpuszban található jiddis–héber–német eredetű családnevek rendszerezése során a családnevek felosztásában tapasztalható szempontkeveredések (vö. HAJDÚ 2003: 766) elkerülésére a jelentéstani szempontot választottam vezérfonalknak, és a HAJDÚ MIHÁLY által kialakított csoportokat vettem alapul (HAJDÚ 2003: 771).

a) Keresztnév. – *Ávrem*, *Gümpl*, *Mendl*, *Pinkász*, *Zélig*. A tradicionális zsidó névadásban gyakori apanevre (vö. SCHEIBERNÉ 1981: 29) az elemzett névanyagban az alábbi példákat találtam még: *Lefkovics*, *Mendelssohn*.

b) Helynév. – Ebben a kategóriában egy lengyelországi (*Danziger* 'gdanski'), illetve egy bajorországi városhoz (*Krondorfi*) kötődő név található, az utóbbi a magyar helységnévkepző miatt a különböző nyelvek végződéseivel ellátott, a zsidó névadásra szintén jellemző csoportba is beletartozik (vö. HAJDÚ 2002: 76).

c) Népnév, etnikum vagy embercsoport neve. – *Deutsch*, *Holländer*, *Pollák*.

d) Méltóság, tisztségnév. – SCHEIBERNÉ rendszerezése szerint ide sorolható a *Kohn* (vö. *Cohen* 'pap' SCHEIBERNÉ 1981: 31), amely azonban kohanita származásra is utalhat (vö. FENYVES 2010: 178).

e) Társadalmi állapot, vagyoni helyzet. – A zsidókkal kapcsolatos sztereotípiáknak megfelelően ebben a kategóriában elsősorban gazdagságra utaló, a *Gold* 'arany', illetve a *Silber* 'ezüst' tagot tartalmazó családneveket találunk: *Goldberger* 'aranyhegyi', *Goldfarb* 'aranyszín', *Goldglanz* 'arany csillogás', *Goldstein* 'aranykő'; *Silberglanz* 'ezüst csillogás', *Silberkranz* 'ezüstkoszorú', *Silberstein* 'ezüstkő'. Gyakori továbbá a német tolvajnyelvből 'arany' jelentéssel átvett *Fuksz* családnév.

f) Foglalkozás, tevékenység. – Jellemzően pénzzel kapcsolatos foglalkozásokat találunk a korpuszban, pl. *Wechsler* 'pénzváltó', de ide sorolandók még a *Hosen-* 'nadrág' (*Hosenbalg*, *Hosenglanz*) előtagot tartalmazó nevek is. A TAMÁS ÁGNES által említett *Zucker-* 'cukor' előtagra nem találtam példát. Az egyéb tevékenységet, cselekvést kifejező nevek közül sok a beszélő nevekhez sorolható, ezért itt csak a jiddis eredetű *Chapper* családnévre utalok, amelynek alapja a *chappern* 'gyorsan elimádkozik, elhadar' ige (BLAU–LÁNG 1941/1995). Jelen felosztásban ide sorolom a tejtermékek nevét tartalmazó összetételeket is, amelyek TAMÁS ÁGNES szerint a zsidók ezekkel kapcsolatos speciális tárolóeljárására utalhatnak (TAMÁS 2010: 88): *Mandelmilch* 'mandulatej', *Süszmilch* 'édes tej'.

g) Külső tulajdonság. – Az élcslapok műfaji sajátosságaiból adódóan a tulajdonságneveknek mint „nyelvi karikatúráknak” fontos szerep jut. Az általam elemzett névanyagban ennek megfelelően éppúgy a tulajdonságnevek vannak többségben, mint a 19. század végi anyagban. Ebben a kategóriában elsősorban olyan színneveket (*Blau* 'kék', *Braun* 'barna', *Gelb* 'sárga', *Roth* 'piros', *Schwarz/Schwartz* 'fekete', *Weiss/Weisz* 'fehér') és tulajdonságjelző neveket (*Grósz* 'nagy', *Klein* 'kicsi') találunk, amelyek a magyarországi zsidó névállományban valóban gyakoriak (vö. FENYVES 2009: 138).

A külső tulajdonságot jelző nevek között külön csoportként különíthetők el az egyes testrészekre jelentkező rendellenességgel kapcsolatos nevek, amelyeknek nagy száma szintén műfaji sajátosságokkal magyarázható. A korábbi névanyaghoz hasonlóan a negatív konnotációjú *Maul-* 'pofa' a leggyakoribb elő-, illetve utótag: *Froschmaul* 'békapofa', *Grószmaul* 'nagy-pofa', *Spitzmaul* 'csípős pofájú'. A lábbal és lábfejjel kapcsolatos negatív jegyek jelennek meg az alábbi esetekben: *Gänsefusz*, *Plattfusz* 'lúdtalp', *Hasenfusz* 'nyúlláb', *Flügelbein* (az utóbbi az X-lábúságra utalhat, vö. TAMÁS 2010: 87).

h) Belső tulajdonság. – Nagy számban fordulnak elő belső tulajdonságot jelző családnevek is, amelyek többnyire negatív konnotációjú taggal (pl. *Bitter* 'keserű', *Leber* 'máj', vö. rosszmájú) rendelkeznek, és nem kifejezetten valóságűek (vö. TAMÁS 2010: 88): *Bitterwasser* 'keserű víz', *Lebersaft* 'májnedv', *Leberschmalz* 'májzsír'. Találunk továbbá jiddis eredetű családnévet is: *Nebbich* 'szerencsétlen, szánandó alak' (BLAU–LÁNG 1941/1995). Ezzel egy fogalmi körbe tartozik a bajor-osztrák eredetű *Pancser* 'ügyefogyott, tájékozatlan, tudatlan' (TESz.).⁶ További, negatív jellemvonásra utaló családnevek: *Giftig* 'mérgező', *Ehrlos* 'becstelen', *Kratzfuss* 'hajbókolás'.

i) Természeti jelenség. – Ide sorolhatók többek között az *Abend* 'este', a *Himmel* 'ég', a *Mond* 'hold', a *Morgen* 'reggel', a *Stein* 'kő', a *Stern* 'csillag' és a *Wasser* 'víz' szóval alkotott családnevek (pl. *Abendrot* 'esthajnal', *Blaustein* 'kék kő', *Himmelblau* 'égkék', *Mondschein* 'holdfény', *Regenwasser* 'esővíz', *Sternlicht* 'csillagfény').

j) Az embert körülvevő dolgok, tárgyak. – *Rotschild* 'vörös cégér', *Schleifstein* 'köszörűkő'. Ezek a nevek a foglalkozásra is utalhatnak.

k) Állatnevek. – Ebben a kategóriában találunk példát a zsidó névállományban valóban jelen lévő *Bär* 'medve', *Naftali* és *Hirsch* 'szarvas', *Lövy/Löwy/Löwenstein* vö. *Löwe* 'oroszlán', *Wolf* 'farkas' (vö. SCHEIBERNÉ 1981: 27–9) –, illetve arra nem jellemző – *Fledermaus* 'denevér', *Laubfrosch* 'levelibéka', *Wasservogel* 'vízimadár' – nevekre.

l) Növénynevek. – Gyakoriak a korpuszban a *-bliuh* 'virágzat' (pl. *Lilen-*, *Mandel-*), valamint a *Baum* 'fa' szót tartalmazó családnevek (pl. *Baumöl*, *Grünbaum*, *Nussbaum*). Az ehhez a fogalmi körhöz kötődő *-duft* 'szag' utótagú (*Blumen-*, *Rosen-*) nevek negatív sztereotípiára is utalhatnak (l. TAMÁS 2010: 87).

További kategóriaként említhetők a **vallásban, babonában gyökerező zsidó nevek** (pl. *Bórach* 'áldott', *Szimche* 'öröm'), valamint az **ünnepevek** (*Sábesz* 'szombat napja').

A korpuszban a legtöbb tagot számláló, legjellemzőbbnek mondható jelentéstani csoportok egybeesnek a tradicionális zsidó névadás jellemzőivel, hiszen a fentiekben tárgyalt kategóriákat (tulajdonság, állat, növény, tárgy, természeti jelenségek) már a zsidó névállomány prebiblikus rétegében is megtaláljuk a természeti nevek között (HAJDÚ 2002: 67). A 20. század első harmadában megjelenő családnevekre tehát ugyanaz igaz,

⁶ Itt jegyzem meg, hogy a *Smelke Pancser* névalak az 1929-es évfolyamból származik, míg a TESz., az ESz., illetve az EWUng. is 1930-ra teszi a *pancser* első említését.

mint a 19. század végiekre: a beszélő és a magyarosított nevek kivételével az élclapi zsidó névadás legősibb rétegében megtalálható nevekhez hasonlítanak (vö. TAMÁS 2010: 89).

A **beszélő nevek** külön részben való tárgyalását műfaji sajátosságok indokolják. Mivel a korábban felsorolt családnevek között is számos, önmagában is beszélő névként értelmezhető név található, az alábbiakban azokra a nevekre hozok példákat, amelyeket egy-egy karikatúra, a figurához tartozó történet vagy a szövegbeli kontextus tesz beszélő névvé. Mindig fősvény szereplő viseli a *Groschenfresser* 'fillérevő' nevet, egy sok pénzzel rendelkező aglegény nevében pedig a *Wanze* 'poloska' szó szerepel, amely a TAMÁS ÁGNES-féle korpuszban is szerepel üzletemberek nevéként. A jiddis eredetű *Snorrer/Schnorrer* 'koldus, kéregető' (BLAU-LÁNG 1941/1995) nevet viselő alakok többnyire alamizsnát kérnek társaiktól, szintén koldus kapta a *Rachmónesz* (~ jidd. *ráchmonesz*) 'irgalom, könyörület' (BLAU-LÁNG 1941/1995) nevet. A szegénységre utaló nevek között említhető *Núta Lochstopper* ('lukstoppoló') szegény zsidó tanító neve is. A tej felvizezése mellett egy *Zuvielwasser* 'túl sok víz' *Szepl* nevű figura foglal állást. A történelmi kontextus különösen érdekessé teszi az 1937-es évfolyamban található *Führ. R. Izsó* (*Führer* 'vezető, vezér') beszélő nevet, amelynek viselője „a fölhéberedett Dob utcai nyilas tábor vezetője” (BJ. 1937. márc. 15. 7.).

Számos, foglalkozással kapcsolatos közszo funkcionál beszélő családnévként. *Gucker* 'látcső' *Izidor* például látszerész, *Zalme Noch* 'még' utazóügynök, *Rosenduft* 'rózsaillat' illatszertár-tulajdonos, *Kurz* 'rövid' *Salamon* rövidáru-kereskedő, *Knoblauch* 'fokhagyma' *Mózes* pedig egy kóser kifőzde tulajdonosa.

7. Magyarosított névalakok a korpuszban. – Az egész korpuszt tekintve folytatódik a 19. század végi névanyagban is megfigyelt tendencia, vagyis az élclapban szereplő nevek többsége (88,12%) nem magyarosított. Ez elsősorban az adott etnikai csoport azonosíthatóvá tételével és archetipizálásával magyarázható. A magyarosított nevek esetében (a korábbi időszakhoz hasonlóan) az „eredeti nevet” csak néhány esetben ismerjük: *Bernstein Arnold* > *Borostány-Borostyán*⁷ *Attila*, *Deutsch* > *Drága*, *Eibenschütz* > *Erdélyi*, *Holländer* > *Hollósi*, *Kohn* > *Kende*, *Lefkovics* > *Lengyel*, *Löwy* > *Lantos*, *Rosenthal* > *Reményi*, *Teitelbaum* > *Tündérlaky*. Az utóbbi esetben érdemes megemlíteni a *Tündérlaky* családnév irodalmi vonatkozásait, annál is inkább, mert az élclapban a *Tündérlaky* (*Teitelbaum*) lányok megnevezéssel találkozunk. A névalak említése Heltai Jenő *A Tündérlaki lányok* című vígjátékára játszik rá, hiszen az 1914-es, közönségsikernek számító darab valóban megjeleníti a névváltoztatás problémáját: özvegy Bergné négy lánya közül a „művésznő” változtatja nevét *Tündérlaki*-ra, hogy ne *Berg* néven legyen színésznő (T. SOMOGYI 2009: 321). A vicclap a darabnak ezt a mozzanatát használja fel, eredeti névként azonban a zsidó családnévanyagban ténylegesen gyakori *Teitelbaum*-ot ('datolyapálmafa') tünteti fel, így hozva létre a fiktív névváltoztatási folyamatot.

A felsorolt nevekben a folytonosság jelzésére szolgáló eljárások közül a kezdbetűi megtartásával találkozunk. Találunk példát az etnikai azonosság elutasításával indokolható névváltoztatásra (KOZMA 2007: 99) is: *Zsidó* > *Váradi*.⁸

⁷ A kétfajta írásmóddal megjelenő családnév vélhetően a katolikus és a protestáns helyesírás eltéréseire (vö. *keresztény* ~ *keresztyén*) játszik rá, ezzel is ősi vonást kölcsönözve a névalaknak.

⁸ Ebben az esetben érdemes kitérni a névváltoztatást kísérő reakcióra is. Az esetről (*Zsidó István*, *Zsidó Ferenc* és *Zsidó József* sárvári lakosok névváltoztatásáról) beszámoló levélíró szerint a

A korpusz magyarosított családnévei közül számos megtalálható a különböző névjegyzékekben (pl. FENYVES 2010: 278–91, KELEMEN 1999: xi–xxviii), pl. *Főnagy*, *Garai*, *Gerő*, *Kalmár*, *Kardos*, *Kormos*, *Kun*, *Lévai*, *Vámos*. Ezek a nevek nagy arányban a dominánsan vagy nagy gyakorisággal zsidók által választott családnévek közül kerültek ki (vö. KOZMA 2009: 160–1). Jellemző megoldás továbbá – hasonlóan az antiszemita Herkó Páterhez (vö. TAMÁS 2012b: 44) –, hogy az izraelita szereplők ismert (fő)nemesi családok, közismert történelmi, politikai személyiségek nevét kapták: *Esterházi*, *Hunyadi/Hunyady*, *Rákóczi/Rákóczy*, *Széchenyi/Szécsényi*, *Zicsi*.

Az elemzett névanyagban található családnévekben számos esetben felfedezhetők a családnév-változtatások során elkövethető „hibák” (vö. BENKŐ 1948–1949). Alaktani szempontból ide sorolandók többek között a kettős *ss*-ek és *ff*-ek (*Kenderessy*, *Soly-mossi*, *Hosenknopffy*); az *-i* képzővel ellátott, nem létező településnevek (*Bűjti*, *Gyöngyházi*, *Smajgerházi*, *Tizenháromhalmi*) vagy más közigazgatási egységek, jellemzően budapesti városrészek (*Lipótvárosi*, *Rózsadombi*); illetve az *y*-os végződés (*Szentignáczy*). Az utóbbi név példa a névmagyarosítások során divatos *Szent-* előtagra is, a *Gyöngyházi*, illetve *Smajgerházi* névben pedig a szintén népszerű, helynévi kötődésű *-házi* végződés található. A *Kékfi* és a *Hosenknopffy* esetében a névmagyarosítások során nagy arányban alkalmazott *-fi/-fy/-ffy* végződés a kiemelendő. A *Hosenknopffy*, valamint a *Rothkövi* névváltoztatási szempontból vegyes alaknak is tekinthető.

A fenti példák esetében alapvetően jellemző a régies írásmód, valamint olyan névformánsok (*-fi/-fy*) dominanciája, amelyekhez az előkelő származás képzete kötődött (vö. BENKŐ 1948–1949: 42; FARKAS 2004: 52, 2010: 16–7, 2012), hasonlóan a kettős családnévekhez, amelyek a kollektív tudatban szintén egyfajta társadalmi presztízzsel fonódtak össze (vö. FARKAS 2004: 54). Az utóbbira a névanyagban két példát is találunk: *Leventei Kardoss* és *zabaléri Bier*, ahol az első tag akár nemesi előnévként is értelmezhető. A nemzeti romantika konnotációs hatásai (vö. JUHÁSZ 2005: 199–202) is megmutatkoznak a névanyagban (*Solymossi* – öskeresés, hősi mítoszok; *Tündérlaky* – romantika, szentimentalizmus).

Ezek a jellemzők az élclapi névanyagban a családnév-változtatások egyik legfontosabb tendenciáját, vagyis a „régies, nemesi jellegű, valamint romantikus, jó hangzású stb. nevek” (FARKAS 2010: 16) felvételére való törekvést tükrözik – és egyszersmind a humor egyik forrásává teszik. A valós névváltoztatási adatokból azonban kitűnik, hogy az *-i*, *-fi* végződésű név választása a zsidók körében ritkább volt (KOZMA 2009: 163), az említett elemek *-y*-os, illetve *-fy*-s és *-ffy*-s variánsait pedig az 1880-as évektől már csak ritkán engedélyezték, zsidók esetében szinte sosem (KOZMA 2009: 162, FARKAS 2012: 305). Noha felmerül, hogy a zsidók magyaros és/vagy archaizáló, presztízsjelző névválasztását a kor közizlése „eltúlzott neofita buzgalomnak” (KOZMA 2009: 164) vélhette, a vizsgált névanyagban fellelhető, zsidó figurákat jelölő magyarosított családnéveknek csak 31,20%-a rendelkezik *-i/-y/-fi/-fy/-ffy* végződéssel vagy más, archaizáló alaktani jeggyel (pl. *cz*, *ss*, *th*).

Jelentéstani-etimológiai szempontból vizsgálva az élclapban megjelenő magyarosított családnéveket, legnagyobb arányban helynévi (*Erdélyi*, *Kaplonyi*, *Lipótvárosi*, *Rózsadombi*, *Szabolcsi*, *Szatomári*, *Váradi*), illetve álhelynévi (*Gyöngyházi*, *Háromszegvárai*, *Rothkövi*, *Smajgerházi*, *Szentignáczy*, *Szolmási*, *Tizenháromhalmi*) családnévekkel

névmagyarosítók közt ténylegesen kedvelt *Váradi* név választását *Grosswardein*, vagyis *Nagyvárad* indokolta, ahol nagy zsidó ortodox közösség élt (BJ. 1920. december 19. 5).

találkozunk. KOZMA ISTVÁN eredményei szerint a zsidók körében a közszoí, illetve a keresztnevi eredetű családnevek számítottak a leginkább gyakorinak. A vizsgált korpuszban szintén fellelhetők közszoí eredetű családnevek (*Bőr, Búza, Kalmár, Komlós, Kondor, Kun, Lantos, Polgár, Sas, Timár, Varga, Vámos, Vér, Virág*), számuk meghaladja a korábbi időszakban felbukkanókat (vö. TAMÁS 2010: 86). A 19. századi anyagban nem akadt példa keresztnevi eredetű családnevre; a 20. század első harmadából már említhetünk ilyeneket (*Dezső, Gerő*), de ez a névadási stratégia továbbra sem jellemző a Borsszem Jankóban.

A műfaji sajátosságokból eredően az élclap szerzői a magyarosított neveket is humorforrásként kezelték, ehhez pedig mind morfológiai, mind szemantikai jellemzőket felhasználtak. A már ismertetett okokból a *-fi/-fy* képzős névalkotás poén forrása lett az alábbi esetekben: *Dalfi, Kékfi*. A Borsszem Jankó vizsgált számaiban e nevek esetében az eredeti családnév nem ismert, a Herkó Péterből azonban kiderül, hogy a *Dalfi* (ott *Dalfy*) a *Singer* 'énekes' magyarosítása (TAMÁS 2012b: 45), ebből kiindulva pedig feltehető, hogy a *Kékfi* a gyakori *Blau* 'kék' megváltoztatása lehet. A névváltoztatásokra jellemző feltűnésmentességre való törekvést gúnyolja ki a *Héber* családnév. A magyarosított családnevek között is találunk példát beszélő névre (*dr. Hüihóthy Gerő*, az okoskodó orvos), valamint a szerzők a névferdítés eszközével is élnek (a két *Kohn* közül az egyik új családneve *Kende*, míg a másiké *Zsebkende*, egy *Rosmayer* nevű kereskedőt pedig *Roszmájú*-ként [sic] emlegetnek). Noha e tanulmányban a család- és egyénnevek közti kulturális kongruenciára nem térek ki (l. később), megjegyzendő, hogy a magyarosított családnévvel rendelkező zsidó figurák esetében fontos humorforrás a magyarosított családnév és a hozzá tartozó idegen – hagyományos zsidó vagy német – egyénnev közti kulturális inkongruencia is: *Bőr Leó, Gyöngyházi Izidor, Hárshalmi Naftali, Herczeghalmi Pinkász, Kaplonyi Izrael, Reményi Mózes, Szentignáczy Pinkász, Vér Mór* stb. Különösen igaz ez a (fő)nemesi, illetve magyar történelmi vonatkozású családnevet viselőkre (*Kossuth Jeremiás, Rákóczi Izidor, Széchenyi Kóbi, Zicsi Éliás*); közülük mindössze egy figura kap magyar keresztnevet (*Rákóczi Árpád*). Az élclapi névanyagban a magyarosított családnevek esetében egyértelműen érvényesül a kulturális inkongruencia, hiszen az egyénnévvel is rendelkező figuráknak mindössze 4,41%-a visel magyar keresztnevet. Érdekes ugyanakkor, hogy az élclapi névalkotók ebben az esetben nem élnek a névsorrend adta humor lehetőségével: mindössze 4 olyan esettel találkozunk, amikor a magyarosított családnév idegen névsorrenddel bukkan fel (*Bórach Apponyi, Kóbi Esterházi, Dódi Pócs, Izidor Tizenháromhalmi*).

A névváltoztatás megítélése kapcsán – TAMÁS ÁGNES megfigyeléséhez (TAMÁS 2012b: 45) hasonlóan – elmondható, hogy a Borsszem Jankóban nem találunk a névmagyarosítást minősítő, gúnyoló élcet, ugyanakkor találkozunk olyan megjegyzésekkel, amelyek a névmagyarosításra mint jelenségre utalnak, ahogy az alábbi szövegrész is: „Vajjon, a másik, a Lefkovics úr: miért magyarosította a nevét épen Lukácsra? Azért, mert a Lukács-név a legelőkelőbb pénzügyi capatcitások neve nálunk. A Lukácsok azonban sajnálják, hogy ők a névmagyarosítás után miért nem inkább Lefkovicsok” (BJ. 1901. február 3. 9).

8. Összegzés és kitekintés. – Megállapíthatjuk, hogy a Borsszem Jankóra a vizsgált korszakban jellemző sematizálódási folyamat az élclapi névanyagban is megmutatkozik: megnőtt a napjainkban a klasszikus zsidóviccek leggyakoribb neveiként ismert, sablonos

nevek gyakorisága, illetve a csak egyénnévvel vagy csak családnévvel jelölt szereplők száma. Az egyénneveknél láthattuk, hogy az élclapi névadás – kismértékben ugyan, de – reagált a megváltozott zsidó névadási gyakorlatra a magyar nevek szerepeltetésével. A családnevek kapcsán nem tapasztaltunk jelentős eltérést a 19. század végi adatoktól: megmaradt a tulajdonságnevek dominanciája és a természeti nevekhez köthető, ősi tradíciókat tükröző névadás. Az élclapbeli magyarosított családnévalakok magukon viselték a jellegzetes névmagyarosítási törekvések (ősi, nemesi származás kifejezése) alak- és jelentéstani jegyeit is, holott a megváltoztatott családnevek esetében ezek a sajátosságok nem domináltak. Meghatározó volt azonban a magyarosított családnevek és a hozzájuk tartozó egyénnevek között tapasztalható kulturális inkongruencia.

A zsidó szereplőkre vonatkozó élclapi névanyag további vizsgálati szempontjainak bemutatása szétfeszítette volna e tanulmány kereteit, ezért egy későbbi munkámban tervezem a korpusz elemzését a névsorrend, illetve egy új aspektus, a kulturális kongruencia szempontjából. Az utóbbi az élclapi névanyag kapcsán különösen jelentős szereppel bír, hiszen esetünkben nem kell számolni az anyakönyvi és más névváltoztatási korpuszok kapcsán a család- és keresztnevek együttes vizsgálatát érintő adatvédelmi akadályokkal (vö. FENYVES 2010: 214).

Hivatkozott irodalom

- BENKŐ LORÁND 1948–1949. A családnév-változtatás kérdései. *Magyarosán* 17: 40–5, 65–76; 18: 1–6.
- BLAU HENRIK – LÁNG KÁROLY szerk. 1941/1995. *Szájrol-szájra* (sic). *Magyar-jiddis szógyűjtemény*. Budapest. (Hasonmás kiadás.)
- BORSÁNYI FERENC 1995. A régi zsidóság és nyelvei. In: BLAU HENRIK – LÁNG KÁROLY szerk., *Szájrol-szájra* (sic). *Magyar-jiddis szógyűjtemény*. Budapest. 9–13.
- BUZINKAY GÉZA 1988. Társadalmi karikatúrák az élclapokban. In: BUZINKAY GÉZA szerk., *Mokány Berczi és Spitzig Itzig, Göre Gábor mög a többiek...* A magyar társadalom figurái az élclapokban 1860 és 1918 között. Budapest. 695–708.
- FARKAS TAMÁS 2003a. A magyar családnévanyag két nagy típusáról. *Magyar Nyelv* 99: 144–63.
- FARKAS TAMÁS 2003b. Név és névváltoztatás – vicc és valóság. *Névtani Értesítő* 25: 153–60.
- FARKAS TAMÁS 2004. A családnevek konnotációjáról. *Névtani Értesítő* 26: 49–57.
- FARKAS TAMÁS 2009. Családnévrendszer, névhasználat, névváltozás nyelvi-kulturális kontaktushelyzetben. *Névtani Értesítő* 31: 27–46.
- FARKAS TAMÁS 2010. A *-fi* végű magyar családnév típusai és története. *Névtani Értesítő* 32: 9–31.
- FARKAS TAMÁS 2012. Az ipszilonos nevekről. Egy helyesírási jelenség a nyelvi-kulturális térben. In: BALÁZS GÉZA – VESZELSZKI ÁGNES szerk., *Nyelv és kultúra. Kulturális nyelvészet*. Budapest. 301–8.
- FENYVES KATALIN 2009. Hirschlból Szarvady és Ábrahám fia, Jenő: a névválasztás mint akkulturációs stratégia. In: FARKAS TAMÁS – KOZMA ISTVÁN szerk., *A családnév-változtatások története* időben, térben, társadalomban. Budapest. 137–53.
- FENYVES KATALIN 2010. *Képzelt asszimiláció? Négy zsidó értelmiségi nemzedék önképe*. Budapest.
- FROJIMOVICS KINGA 2003. Jewish Naming Customs in Hungary from the Turn of the Twentieth Century until the Holocaust. Elhangzott: *The 23rd International Conference on Jewish Genealogy*, July 20–25, 2003, Washington D. C. <http://www.jewishgen.org/hungary/2003names-kinga.html> (2012. 09. 01.)

- PROJIMOVICS KINGA – KOMORÓCZY GÉZA – PUSZTAI VIKTÓRIA – STRBIK ANDREA szerk. 1995. *A zsidó Budapest. Emlékek, szertartások, történelem*. 1–2. Budapest.
- GYURGYÁK JÁNOS 2001. *A zsidókérdés Magyarországon. Politikai eszmétörténet*. Budapest.
- HAJDÚ MIHÁLY 2002. A héber-zsidó névadás. *Névtani Értesítő* 24: 67–79.
- HAJDÚ MIHÁLY 2003. *Általános és magyar névtan. Személynevek*. Budapest.
- HANÁK PÉTER 1999. *A kert és a műhely*. Budapest.
- HASLINGER, PETER 1993. Ungarn und seine Nachbarn 1918–1938 in den Karikaturen der satirischen Zeitschrift „Borsszem Jankó”. *Ungarn-Jahrbuch* 21: 63–87.
- JUHÁSZ DEZSŐ 2005. Névmagyarosítás és nemzeti romantika. *Magyar Nyelv* 101: 196–203.
- KECSKÉS JUDIT 2008. A felekezeti névpreferencia modelljei. In: BÖLCSKEI ANDREA – N. CSÁSZI ILDIKÓ szerk., *Név és valóság. A VI. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai*. Budapest. 369–79.
- KOVALOVSKY MIKLÓS 1934. *Az irodalmi névadás*. Budapest.
- KOZMA ISTVÁN 2007. A hivatalos családnév-változtatások indokrendszerének vizsgálatáról. *Névtani Értesítő* 29: 87–106.
- KOZMA ISTVÁN 2009. Közlekedés, vagy az elkülönülés reprodukálása másként? Zsidó és keresztény névválasztás a századfordulón. In: FARKAS TAMÁS – KOZMA ISTVÁN szerk., *A családnév-változtatások története az időben, térben, társadalomban*. Budapest. 153–73.
- MAITZ PÉTER 2008. A „szent ügy”. A dualizmus kori névmagyarosítási propaganda nyelvészeti elemzése. *Névtani Értesítő* 30: 7–33.
- MZSL. = ÚJVÁRI PÉTER szerk. 1929/2000. *Magyar zsidó lexikon*. Budapest.
- NAGY PÉTER TIBOR 2011. *Az 1929-ben kiadott Magyar Zsidó Lexikon személyes adatbázisa*. Budapest. <http://mek.oszk.hu/09600/09628/09628.pdf> (2012. 09. 02.)
- PAPP RICHÁRD 2009. *Miért kell Kohn bácsinak négy hűtőszekrény? Élő humor egy budapesti zsidó közösségben*. Budapest.
- SCHEIBERNÉ BERNÁTH LÍVIA 1981. *A magyarországi zsidóság személy- és családnévei II. József névadó rendelethez*. Budapest.
- J. SOLTÉSZ KATALIN 1979. *A tulajdonnév funkciója és jelentése*. Budapest.
- T. SOMOGYI MAGDA 2009. Családnév-változtatás az írói névadásban. In: FARKAS TAMÁS – KOZMA ISTVÁN szerk., *A családnév-változtatások története az időben, térben, társadalomban*. Budapest. 313–31.
- TAMÁS ÁGNES 2010. Magyar élclapok nem magyar nemzetiségű szereplőinek nevei a 19. század második felében. *Névtani Értesítő* 32: 79–92.
- TAMÁS ÁGNES 2011. Nemzetiségi szereplők neveinek összehasonlító elemzése bécsi és magyar élclapokban. *Névtani Értesítő* 33: 121–31.
- TAMÁS ÁGNES 2012a. Changing stereotypes of national minority groups. In: T. LITOVKINA, ANNA – SOLLOS, JUDITH – MEDGYES, PÉTER – BRZOZOWSKA, DOROTA eds., *Hungarian Humour*. Kraków. 153–65.
- TAMÁS ÁGNES 2012b. Zsidó személynevek és névmagyarosítás a 19. század végi magyar élclapokban. *Névtani Értesítő* 34: 41–8.
- VÖRÖS KATI 2003. Budapesti Buleváron. A „zsidó” fogalmi konstrukciója és vizuális prezentációja a magyar élclapokban a 19. század második felében. *Médiakutató* 1: 19–45.
- ZEKE GYULA 1990. A budapesti zsidóság lakóhelyi szegregációja a tökéletes modernizáció korszakában (1867–1941). In: LENDVAI L. FERENC – SOHÁR ANIKÓ – HORVÁTH PÁL szerk., *Hét évtized a hazai zsidóság életében I. rész*. Budapest. 162–85.

ANNA LUCA NÉMETH, Names of Jewish characters appearing in Borsszem Jankó in the first third of the 20th century

This study examines the names of Jewish characters in a Hungarian humour magazine entitled Borsszem Jankó ('Tom Thumb') in issues published between 1901 and 1937. The author compares the name stock of this period with that examined in a previous analysis. It can be ascertained that the new Jewish name-giving practices giving preference to Hungarian first names in the first decades of the 20th century are reflected in the magazine as well. In the surname stock of the Jewish figures, names referring to a personal feature are still dominant. The author also discusses the main characteristics of family names affected by name changes as they appear in the magazine. The morphological and semantic features of the last group of surnames often display the typical purpose of family name changes: choosing a surname which suggests the old and noble origin of the family. The cultural incongruence between first names and Magyarized family names is an important source of humour in the magazine.